

**Олександр Логінов,**  
старший науковий співробітник  
Вінницького обласного краєзнавчого музею

## ЛЮТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ 1917 Р. У ВІННИЦІ

*У статті описано революційні події, які відбулися в місті Вінниця після падіння у 1917 р. самодержавства в Російській імперії. Наводяться приклади створення громадських об'єднань та органів влади, які перебрали на себе важелі муніципального управління після усунення старої адміністрації. На основі документальних джерел, повідомлень у тогочасних ЗМІ та спогадах безпосередніх учасників подій проаналізовано рухи за громадянські права в робітничому та солдатському середовищі, відтворено початкові кроки «Союзу подільських українців» – однієї з перших українських національних організацій у Вінниці.*

**Ключові слова:** Вінниця, революція, Рада громадських організацій, Грохольський, Рада робітничих і солдатських депутатів, робітничий рух, Центральна Рада, Маркович.

Перші повідомлення про початок революції Вінниця зустріла відносно спокійно. Вже до 1 березня керівники міських органів влади та найвпливовіших організацій (Військово-промислового комітету, повітової Земської управи, Загальноросійської спілки міст, Всеросійського земського союзу) за власними каналами одержали інформацію про заворушення в Петрограді, але вирішили за краще тримати її в таємниці, спостерігаючи за подальшим розвитком подій і вичікуючи, як складеться ситуація. Серед населення циркулювали чутки, почуті ними від переїжджих та залізничників.

В умовах інформаційного вакууму почалась спекуляція київською пресою, на шпальтах якої відкрито повідомлялось про революційні події та страйки в країні. Так, у перші дні березня ціна одного примірника «Киевской мысли» злетіла до 50 карбованців. Представники місцевої ліберальної інтелігенції організували постійне чергування на залізничному вокзалі, скуповуючи та поширюючи на вулицях через газетярів свіжі видання.

Реакція більшості населення на повалення влади Миколи II була стриманою, дехто перебував у захваті, але прості люди передчували щось не добре. Більшовик Олексій Снегов, згадуючи ті дні, розповідає про жінку, яка, торгуючи пірижками на станції, і дізнавшись про події в столиці, йшла додому, голосячи: «Матінко моя, як же тепер буде...» [1, с. 21]. Відповідні настрої панували і в середовищі місцевої аристократії. «У повітрі висіло

одне велике запитання, але ніхто не міг на нього відповісти», – свідчила польська поміщиця Летта Ярошинська.

Режим, хоча й ослаблений, все ще здавався всесильним і вічним. Коли 3 березня, вже після зречення царя, у № 59 газети «Юго-Западный Край» з'явилося повідомлення про зіткнення в столиці, проти редакції, за вимогою подільського губернатора, військовий цензор миттєво вжив заходів, наказавши конфіскувати весь наклад та опечатати приміщення.

Однак тримати всі новини потайки для місцевої влади виявилось неможливим і, одержавши повідомлення Державної Думи про імператорський маніфест та телеграму командуючого Одеського військового округу про підтримку комітету на чолі із Головою Державної Думи М. В. Родзянко [2], керівники найбільших підприємств та представники земства вирішили взяти владу у свої руки.

Надвечір 3 березня в Білій залі міської Думи розпочалося організаційне засідання тимчасової ради громадських організацій, на яке прийшло близько 50 впливових у Вінниці осіб. Ініціаторами зібрання були голова повітового Військово-промислового комітету, землевласник та фабрикант граф З. С. Грохольський, діяч земського руху Й. І. Лозино-Лозинський, голова Вінницької повітової земської управи П. М. Ренненкамф, адвокат Л. А. Длуголенцький, голова Подільської спілки споживчих кредитів та позиково-ощадних товариств Д. В. Маркович.

Погодившись утворити новий орган влади, але не будучи впевненими в остаточній перемозі революції та, відповідно, побоюючись репресій з боку вірних монархії військ, учасники зборів вирішили направити до частин гарнізону делегацію в складі Грохольського, Ренненкамфа та Лозино-Лозинського для переговорів і отримання гарантій підтримки. Під час очікування дехто з присутніх, нервуючи, спробував залишити залу. Намагаючись їх заспокоїти, Длуголенцький став доводити, що негативних результатів чекати не слід, адже ця делегація складається з таких трьох осіб, в яких, за його словами, втілені найкращі людські якості – делікатність графа Грохольського, поміркованість Ренненкамфа та революційність Лозино-Лозинського [3, с. 141].

Нарешті, пізно вночі, посланці повернулися з повідомленням, що війська залоги не чинитимуть перешкод. Зітхнувши з полегшенням, «батьки міста» розпочали формування Тимчасового комітету представників громадських організацій, головою якого обрали З. С. Грохольського. «Іронією долі можна вважати, – згадував більшовик О. Снегов, – що першого, кого я побачив у Вінниці з червоним бантом, – це був знаменитий граф Грохольський. Без банта він застерігався піти до залоги» [4, арк. 16].

Одночасно зі зборами Тимчасового комітету, чергове Подільське губернське земське зібрання під головуванням П. М. Александрова визнало

повалення монархії і надіслало на адресу голови Державної Думи Родзянко вітальну телеграму: «Зібрання зі свого боку докладе всіх сил і впливу на населення, – сповіщали земці, – щоб полегшити новій владі заспокоїти батьківщину й перемогою закінчити війну» [5, с. 6].

Також на підтримку Тимчасового уряду 4 березня від подільського губернатора офіційно надійшла пропозиція опублікувати маніфест Миколи II про зречення престолу, та особливого резонансу вона не набула, адже завісу мовчання було знято, – скрізь і так йшла ліквідація органів царської адміністрації, а владу безперешкодно почали перебирати губернські та повітові комісари, призначені, або, правильніше було б сказати, – згодом затверджені Тимчасовим урядом. Комісари, у переважній своїй більшості, були представниками різноманітних земських установ. Того ж дня із залів Вінницької міської Думи та Управи були прибрані всі портрети і погруддя колишнього царя та членів імператорської родини. Залишилося тільки зображення реформатора Олександра II.

Без особливих наслідків звістка про падіння монархії досягла і розташованих у Вінниці частин. За спогадами очевидців, 4 березня о 16:00 командир повітряної ескадри генерал М. В. Шидловський вишикував підлеглих у центрі напіневого заводу і оголосив, що отримано телеграму про зречення Миколи II та передачу ним влади брату Михайлу. Генерал закликав солдатів «служити новому царю вірою та правдою і перемога буде гарантована» [6, арк. 2]. Вночі телеграфісти ескадри отримали нову телеграму про зречення і Михайла. Коли чутки про неї рознесли частину, молоді солдати Зноєв та Григоренко розпочали агітацію на підтримку революції та миру «без анексій і контрибуцій». Справа дійшла до конфлікту між солдатами та офіцерами, розв'язати який вдалося лише тоді, коли до своїх підлеглих звернувся Шидловський, визнавши, що Михайло відмовився від престолу і передав владу голові Державної Думи Родзянкові. Того ж дня, відчуваючи небезпеку для власного життя, з місця розташування ескадри втік помічник Шидловського генерал-майор О. Л. Войнилович-Няньковський, відомий поганим ставленням до підлеглих, за що отримав від них прізвисько «чорний генерал».

Поглиблення, породжене звісткою про революцію, світоглядної прірви між солдатами та офіцерами підкреслює навіть тон спогадів, в яких вони по-різному трактують одну й ту ж подію. Вночі 4 березня на одному з складів ЕПК з невідомої причини сталася пожежа. Розповідаючи про неї, К. Фінне визнає, що, скоріш за все, це був свідомий підпал, а не випадковість. Але «до честі нижчих чинів урядова власність не була розкрадена. Багато з солдатів взяли участь у гасінні пожежі. Деяких навіть довелося силоміць відтягувати від палаючого будинку... Вартовий, який стояв на

посту біля бензинової цистерни не пішов зі свого посту навіть тоді, коли поруч з ним стали сипатися іскри» [7, с. 123].

Натомість прості солдати відразу ж звинуватили в цьому інциденті керівництво ЕПК. Ось як оцінив цей епізод Зноєв: «Шидловський, як видно відчув, що його витівки [солдати звинувачували його у спекуляціях військовим майном – авт.] можуть бути розкриті і доведеться відповідати, тому, щоб замести сліди, спалили склад з майном ескадри, в якому містилося на 2 мільйони цінностей... Шидловський зі своїм ад'ютантом стояли і сміялися над солдатами, що намагалися гасити і рятувати майно... Але мені довелося з'ясувати про причини пожежі. Я опитав солдатів, які працювали на складі, і вони розповіли таке: «Коли закінчили роботу, то останнім вийшов зі складу офіцер, який завідував складом, і він довго щось там робив, в одному місці помітно було розлито бензин або ж гас, і стояв горщик доверху дном, і вони [солдати] винесли таке рішення, що під горщиком була поставлена свічка, розраховано в який час вона може догоріти до полу, де все було облите палим» [6, арк. 45]. Не вдаючись до детального розслідування, як свічка могла горіти під горщиком без кисню, солдати інтуїтивно відчули в цей день першу тріщину в колись цілісному організмі російської армії. Тріщину, яка за кілька місяців переросла у взаємну ненависть, а, згодом, і в громадянську війну.

5 березня з амвонів православних церков, кафебри костюлу та в синагогах були прочитані маніфести Миколи II та Михайла Олександровича, священники співали «многая лета Великому князю», хоча той і відмовився до скликання Установчих зборів приймати корону. Для усіх мешканців Вінниці революція стала довершеним фактом.

Вранці наступного дня 3. С. Грохольський розіслав представникам міських громадських організацій та учасникам наради 3 березня запрошення на вечірнє засідання для обрання постійного виконавчого комітету Ради громадських організацій (РГО, також вживалась назва – Громадський комітет). Президію скликаного зібрання очолив Д. В. Маркович. Також до неї увійшли присяжний повірений І. С. Олтаржевський та працівник взуттєвої фабрики В. М. Рабинович. Секретарями стали директор Вінницького міського банку А. Р. Фанстіль та лікар Гаєвський. Після тривалих дебатов о пів-на-четверту ночі було офіційно оголошено про створення Ради представників громадських організацій, затверджено її статут та обрано виконавчий орган – комітет ради. До його складу увійшли 3. С. Грохольський, Л. А. Длуголенцький, В. Е. Ващенко, І. В. Каплан, Й. І. Лозино-Лозинський, П. М. Ренненкампф, В. М. Рабинович, І. Л. Некрич, П. В. Юрьєв, Д. В. Маркович, А. А. Мутафов та І. С. Олтаржевський. Президія виконкому складалась з 4 осіб: Грохольського (голова), Ренненкампа, Лозино-Лозинського та Рабиновича (секретар). Крім зазначених осіб, до президії Ради згодом увійшли адміністратор фабрики

ки «Ястреб» графа Ярошинського Мутафов як представник від робітників, а також делегат від 15 запасного піхотного полку капітан Ф. А. Чамара [8]. За декілька днів Рабиновича на посаді секретаря президії виконкому РГО змінив Длуголенцький.

З початку роботи керівники РГО намагалися перетворити її в демократичний надкласовий орган самоврядування, який забезпечив би нормальне функціонування влади до майбутніх загальних виборів і представляв інтереси широких кіл населення міста. Політична позиція Ради за весь час її недовгого існування в радянській літературі визначалася як намагання «затримати революцію». Власне, так воно і було. «Докласти усіх зусиль до впливу на населення для заспокоєння вітчизни», — формулювали власні цілі члени Громадського комітету.

Цього ж 6 березня, після триденної перерви, вийшов «Юго-Западный Край», в якому було опубліковано обидва маніфести, телеграму голови Державної Думи Росії Родзянко та «Відозву Подільського губернського земського зібрання до населення Поділля» із закликом підтримати нову владу і зберігати спокій.

Спочатку РГО формувалась з числа всіх, хто бажав брати участь в її діяльності. 4-5 березня було вирішено, що кожна організація або установа обиратиме серед своїх співробітників та членів по два представники для участі в засіданнях Ради. Таких організацій на 6 березня виявилось 49 — крім 3-4 впливових (Військово-промисловий комітет, Єврейське благодійне товариство м. Вінниці) більшість з інших існували декілька днів і не мали жодного впливу серед населення міста, що, однак, не завадило їм на цьому етапі стати ледь не головним виразником його інтересів. До першого розширеного засідання РГО 11 березня провели збори і кооптували до її складу власних представників різноманітні кооперативні, споживчі, земські, професійні спілки і товариства, учнівські колективи і навіть священики. Але з числа робітничих до неї увійшли лише декілька малозначимих організацій (спільна каса хворих при Вінницьких підприємствах, каса хворих фабрики «Ястреб», робітничий організаційний комітет при фабриці «Ястреб», представники робітників підковного заводу графа Грохольського).

Робітничий рух у Вінниці розгортався, як і в інших містах Росії, незалежно від команд «згори» та побажань нової влади. Вже 3 березня пройшли збори робітників міської друкарні та шорної майстерні [9, арк. 7]. Вранці 6 березня на фабриці «Ястреб», під головуванням В. Рабиновича відбулося зібрання 500 осіб. Перед засіданням присутні проспівали «Вічну пам'ять» жертвам революційного руху [9, арк. 1]. Для формування Вінницької Ради робітничих депутатів (ВРРД), що було погоджено із представниками інших підприємств, учасники зібрання делегували 26 членів,

яким був сформульований наказ — приєднатися до вимог Петроградської Ради про скликання Установчих Зборів на основі загального, рівного, прямого і таємного виборчого права. Мітинг завершився ухваленням тексту вітальної телеграми, яку робітники «Ястреба» направили на адресу Тимчасового уряду. 7-10 березня аналогічні збори відбулися на більшості підприємств та установ Вінниці. До зазначених вимог, як правило, додавалися наступні: проголошення політичної амністії, ліквідація таємної поліції та цензури, заснування народної міліції.

Увечері 6 березня в буфеті міської управи відбулось перше засідання Ради робітничих депутатів, на якому були присутні 56 представників від 5 підприємств: фабрики «Ястреб», підковного та валкового заводів графа Грохольського, заводу «Молот» та шкіряного заводу Клейнерта [4, арк. 24]. Одним з організаторів цього зібрання був «гасовий король» Вінниці — власник декількох нафтових складів — купець Я. М. Волошин. Після тривалих дебатов про структуру й завдання Ради, збори перенесли на наступний день.

7 березня було вирішено відрядити представників до Києва, щоб на місці з'ясувати цілі діяльності Рад. Але із процедурними формальностями делегати вирішили не зволікати. На цьому ж засіданні був обраний виконавчий комітет ВРРД, головою якого став один з фундаторів РГО, власник фотоательє І. Гроссман, його заступником — робітник Ф. Салтиков (згодом його місце зайняв Юрих), секретарем обрали технік фабрики «Ястреб» В. Гантимурова (Дев'яткіна). Волошина зі складу Ради виключили. Як підсумок було прийнято декларацію, в якій заявлялось про підтримку Тимчасового уряду та війни до переможного завершення, що мало б запобігти знищенню здобутків революції зовнішнім ворогом — «країні, що загрожує небезпека з боку німецької імперіалістичної буржуазії» [5, с. 46].

Політична позиція Ради першого скликання зводилася до проголошення свободи слова й друку, страйків, утворення спілок та легалізації політичних партій, відокремлення школи від церкви і церкви від держави, недоторканості особи і житла, демократизації міського і земського самоврядування, запровадження 8-годинного робочого дня, наділення селян землею тощо. Підприємствам та організаціям, які ще не делегували власних представників до ВРРД, пропонувалося обирати таких за квотою — 1 депутат від 25 виборців. Адміністратори та господарі підприємств не могли бути обраними.

Рада створювалася як орган, в якому узгоджувалися би позиції та інтереси робітників. На владу навесні 1917 року вона не претендувала, визнаючи зверхність урядових комісарів та РГО, але, разом з підтримкою, наполягаючи і на контролі за їхньою діяльністю. Те саме, горезвісне «двовладдя», про яке люблять згадувати в контексті розповіді про Лютневу революцію, фактично встановилося у Вінниці значно пізніше — наприкінці літа.

Одночасно з організацією Ради робітничих депутатів, почали створюватися комітети у військових частинах. З 7 березня під головуванням полковника Е. О. Змунчилло в приміщенні Кримських казарм розпочала свою роботу Вінницька рада офіцерських та солдатських депутатів (ВРСД) та був створений її виконавчий комітет, керівництво в якому належало офіцерам, хоча «головою правління» було обрано солдата С. П. Ігнатенка. Головою солдатського комітету ЕПК став відомий у майбутньому письменник І. С. Соколов-Микитов. ВРСД теж одностайно заявила про підтримку Тимчасового уряду та висловилася за війну до переможного завершення, що і було зафіксовано у зверненні «Товариші солдати» від 23 березня. Незважаючи на участь старших чинів у діяльності виборних комітетів, майже всі сучасники згадують про загальну розгубленість офіцерства з перших же днів революції.

До середини березня солдатські та робітничі комітети сформувалися у всіх військових підрозділах та на багатьох підприємствах.

7 березня прокурор Вінницького окружного суду Якубовський телеграфував міністру юстиції і голові Одеської судової палати про лояльність до Тимчасового уряду та виконав наказ останнього про звільнення в'язнів, засуджених за політичні та релігійні злочини. З Вінницької тюрми був випущений на волю релігійний екстреміст Ігнатій Комарницький, а з окружної психіатричної лікарні арештанти Сава Словенко, Михайло Перлинський, Федір Мартиненко та Роха Шерлінг [10].

Того ж дня, на підтримку Тимчасового уряду з'явилося «Звернення до громадян Південно-Західного фронту», за підписом командуючого фронту генерала Олексія Брусилова, в якому він закликав громадян зберігати спокій і підтверджував, що віднині верховенство влади належить Тимчасовому уряду, укази якого мають найвищу юридичну силу.

8 березня відбулась анонсована напередодні урочиста маніфестація вінницької залоги, вояків якої привели до присяги на вірність Тимчасовому уряду. Зранку центр міста був обклеєний листівками, в яких від імені солдатів попереджалися всі прихильники старої влади, що в разі провокації безладів, вони будуть знешкоджені силою зброї. Але демонстрацію це не зірвало. О 10:00 колони військових під головуванням командира 15-го запасного полку полковника та в. о. начальника залоги В. Шмельова пройшли Миколаївським проспектом до жіночої гімназії (нині – СЗОШ № 2) і повернули до міської Думи, з балкона якої їх вітали члени виконкому з червоними стрічками на одязі.

Відповідаючи на привітання Шмельова і, очевидно, відчуваючи себе консулом часів Римської республіки, до солдат звернувся граф Грохольський: «Виконавчий комітет Ради представників громадських організацій у Вінниці вітає Вас, пане полковнику, і Ваші загони вояків, і разом з Вами

радісно зустрічає світло зорі нового життя – життя вільного, що ґрунтоване на повноправ'ї всіх жителів країни.

Так, гасло цього повноправ'я та свободи, що проголошено створеним народним представництвом Владою, об'єднає нас всіх, всіх без виключення, в товариському, щирому зусиллі зберегти, скріпити внутрішній порядок, спокій, безпеку всіх.

Нехай будуть виключені чвари національні, релігійні, станові.

Ви, панове офіцери і солдати, об'єднуйтеся з нами у спільних нам усім намаганнях та почуттях. Але якщо Вас наділяє мундир вояків, якщо на Вас тримається захист країни від зовнішнього ворога, якщо в справжній великій світовій боротьбі за права та благоденства народів на Вашу долю випала найважча, але й доблесна – бойова праця, не забувайте, що міць армії в її згуртованості, в її свято дотриманій дисципліні, в повазі та щирому підпорядкуванню бойовим начальникам і в преклонінні перед невідмінними та триваючими бути обов'язковими для всіх узаконеннями. Вашими поступками дайте можливість всім Вашим співгромадянам поважати у Вас крапчик синів Вітчизни.

А ви, які присвоїли собі найменування «Робітників», під час загального нашого об'єднання пам'ятайте, що ми всі робітники, кожен відповідно до своїх обов'язків для кращої користі та блага Батьківщини.

Об'єднуємось, але не забуваємо ані на мить у нашому підйомі духу, в нашій вільній віднині праці, що війна не закінчена, ворог не відбитий, що ми не настільки далеко від лінії фронту і що від нашого спокою, безперервної праці для суспільства багато в чому залежить успіх героїчної ратної праці доблесного війська.

Хай міцнітиме створена народним представництвом Влада! Хай живе героїчне військо! Хай квітне вільне, повноправне життя Батьківщини!»

Після Грохольського слово взяв Лозино-Лозинський, який у тому ж дусі звернувся до командира 15-го полку зі словами: «Від імені виконавчого комітету, гаряче вітаю Вас, пане полковнику, і громадян солдат 15 піхотного полку. Вільні та об'єднані віднині військо і народ зломлять наполегливого ворога та відкриють шлях до щастя і благ культури для всіх. Хай живе новий уряд! Хай живе доблесне наше військо! Хай живе вільна Росія!»

У відповідь командир полку Шмельов заявив, що вінницька залага підтримує новий уряд. Потім офіцери і солдати склали присягу. Деякі офіцери, відомі власними монархічними поглядами відмовились це зробити (їх, очевидно, і попереджали солдати-революціонери), за що тут же були заарештовані і попереджені про притягнення до публічного суду, проте, через певний час відпущені. Інший інцидент трапився з самим Грохольським, до якого перед маніфестацією підійшов селянин і, зі словами

«скиньте червоний бант, він у крові, з нього капас наша кров, не маскуйтесь червоними стрічками, ми вас кровопивців, впізнаємо здалеку» плонув графу в обличчя [6, арк. 6].

У цілому ж маніфестація пройшла в піднесеному святковому настрої. Грав військовий оркестр, з балкону реального училища грав, зустрічаючи війська, оркестр учнівський. Під час параду над містом кружляв аероплан «Вуазен». Солдати кричали «Ура!». У відповідь їм з тротуарів, дерев та дахів, куди забрались зацікавлені вінничани, теж лунали «Ура!», «Марсельєза», французький «Гімн Свободі» та викрики подяки. Над натовпом майорили червоні прапори та транспаранти з написами «Привіт військам – Рада робітничих депутатів», «Хай живе Тимчасовий уряд», «Хай живуть вільні громадяни вільної Росії». Солдат закидали букетами квітів [10].

Підбадьорений підтримкою військових та вінничан, виконком РГО того ж дня прийняв два принципових рішення: оголосив про відставку Вінницького міського голови М. В. Оводова, призначивши комісарами при міській Управі Й. І. Лозино-Лозинського, а при поліції – Л. А. Длуголенцького, якому відразу ж довелося зіткнутись з неприємною ситуацією.

Виявилось, що натхнені звільненням політичних в'язнів 730 злочинців, засуджених за карні злочини, дезертирство та антивоєнну пропаганду, 8 березня стали вимагати відчинити двері міської в'язниці, що деморалізовані наглядачі і зробили. Близько 100 ув'язнених тут же зникли, інші розбивши кайдани і вишикувавшись у колони під червоними прапорами, з піснями підійшли до приміщення міської Думи, щоб взяти участь у маніфестації, вимагаючи офіційно визнати їх звільненими.

Після переговорів з членами РГО, які церемоніально привітали їх зі звільненням, ув'язнені згодилися на те, щоб, у зв'язку із наявністю в тюрмі хворих на тиф, пройти кількатижневий карантин. Але висунули відповідні умови: 1) звільнити стару охорону, замінивши її на чергових з числа колишніх ув'язнених; 2) не замикаати двері камер; 3) негайно дезінфікувати всі камери, коридори і лазню; 4) всіх хворих на тиф перевести в міські лікарні. Для контролю за виконанням домовленостей був обраний тюремний комітет.

Погодившись з усіма наведеними вимогами, керівники виконкому пообіцяли, що будуть клопотати за них, роздали всім бажаним хліб, посадили у вантажівки і під конвоем поліції відправили назад за ґрати [12, арк. 1-2]. Постраждав при цьому начальник в'язниці Соколовський, якого, за втрату революційної пильності, піддав арешту Длуголенцький.

10 березня на засіданні міської Думи була озвучена телеграма Тимчасового уряду про перейменування поліції в міліцію та перехід її в підпорядкування місцевому самоврядуванню. Наступного дня вінницький поліцмейстер С. А. Мончинський здав справи новопризначеному началь-

нику міліції – присяжному повіреному Н. Г. Мілеанту. Впродовж місяця було спочатку роззброєно, а, згодом, і звільнено майже всіх колишніх поліцейських, замінивши їх міліціонерами, переважно з числа одужуючих солдатів; кількох офіцерів «охранки» на деякий час було заарештовано. З початку квітня в місцевій пресі почали публікувати списки розсекречених агентів жандармського управління.

Було змінено і склад редакції «Юго-Западного Краю», зі шпальт якого зникло прізвище Оводова, натомість з'явилося – Лозино-Лозинського як головного редактора. 12 березня вийшов останній (№ 66) номер «Краю», видання якого було припинено новою владою як акт розриву з символами самодержавства. 15 березня вийшло з друку перше число нового часопису «Свободный голос» із зазначенням, що передплатники «Юго-Западного Краю» отримуватимуть нову газету без переоформлення. У силі залишилась і ціна – 6 копійок. До складу нової редакційної колегії увійшли А. П. Баранов, М. О. Литвицький, М. М. Ренненкамф та В. М. Сведерський. Авторам та кореспондентам, як і раніше, платили по 2 копійки за кожний опублікований рядок.

11 березня відбулося перше засідання РГО в розширеному складі. Неприємним для виконавчого комітету моментом став виступ робітників-друкарів Х. Г. Шварца і Ш. Б.-А. Палатніка, які заявили, що нинішній його склад далекий від представництва всіх верств населення. Подібні звинувачення лунали і надалі. За спогадами колишнього солдата ЕПК Зноєва, у 10-х числах березня, під час першого спільного засідання РГО, ВРРД і ВРСД, відбулася і взагалі скандальна ситуація: «Зібралися у театрі. Ми зайняли лівий бік, вони – правий, обрали президію, головою обрали графа Грохольського. Почали з доповіді графа про його роботу. Граф звинуватив наш комітет, що ми [ВРРД – авт.] не даємо жодних відомостей про нашу роботу і заважаємо вести плідну роботу... беру слово і заявляю від імені війська, вимагаю, щоб розпустити Раду громадських організацій і якщо ж це не буде виконано, приймайте бій. Відповідь за 10 хвилин, демонструю власний годинник. У залі зашуміли, кричали «насилля, насилля». Граф продзвонив у дзвоник, коли заспокоїлися, він оголосив перерву на 10 хвилин. Президія пішла на нараду і рівно за 10 хвилин вийшли, попереду йшов граф, він зняв з руки пов'язку – стрічки червона, біла і синя, кинув її на стіл, стукнув по столу, і оголосив від імені виконавчого комітету, що Рада громадських організацій розпущена» [6, арк. 7]. Зноєв, скоріш за все, не зовсім правильно зрозумів хід подій, – Грохольський оголосив про припинення спільного засідання, але сигнали про недоречність графської фігури на чолі демократичного органу, якою намагалася бути РГО, ставали все більш чіткими. Зміни її керівництва категорично вимагала і Рада робітничих депутатів [13, арк. 4].

Виконавчий комітет Ради більш-менш стабілізувався лише після переобрання 25 березня, коли до його складу увійшли А. П. Баранов, І. Б. Бернштейн, В. Е. Ващенко, Л. А. Длуголенцький, Й. І. Лозино-Лозинський, Д. В. Маркович, А. А. Мутафов, П. М. Ренненкамф, М. М. Ренненкамф, П. В. Юр'єв, Черкаський. Одне місце зберігалось для представника студентства. Наступного дня було обрано президію виконкому в складі М. М. Ренненкамфа (голова), А. А. Мутафова та Ф. А. Чамари (товариші), А. П. Баранова та Л. А. Длуголенцького (секретарі), І. Б. Бернштейна (скарбник) [14].

Структуризацію пройшли й Ради. 19 березня Вінницька Рада робітничих депутатів, розпочавши переговори про об'єднання з Радою солдатських депутатів, прийняла рішення: «У зв'язку з тим, що Вінниця є центром Поділля, іменуватися Радою робітничих і солдатських депутатів Поділля» [13, арк. 6]. 25 березня було проголошено необхідність злиття, а з 4 квітня почалися спільні засідання виконкомів обох Рад. У Статуті нового представницького органу зазначалось, що «Вінницька Рада робітничих і солдатських депутатів ставить собі за мету об'єднати солдатів, робітників і селян Вінниці та її повіту, керувати політичним рухом, організацією робітників, солдат та трудового селянства Подолії на ґрунті політичної боротьби за їх вимоги, культурне просвітництво і вирішення різних питань моменту» [15, арк. 1]. Одним з перших рішень після об'єднання стала вимога надання половини місць у РГО робітникам, селянам і солдатів [13, арк. 15].

Марною залишилася спроба РГО протиставити ВРРСД підконтрольну йому робітничу організацію «союзу трудящих». Присутні на її установчих зборах 300 робітників майже одностайно вказали на «недоцільність утворення нової спілки у зв'язку з наявністю у Вінниці Рад робітничих і солдатських депутатів» [16].

Хоча певні політичні колізії відбувалися і в Раді. Наприкінці березня з нез'ясованих причин виник конфлікт між Гроссманом та Гантимуровом, внаслідок якого обидва були усунені від керівництва, і на початку квітня новий об'єднаний виконком ВРРСД очолив офіцер Всеросійської спілки земств і міст (недоброзичливці називали її членів «земгусарами») есер-інтернаціоналіст П. С. Казанасмас. Його товаришем (заступником) та керівником робітничої секції незабаром був обраний впливовий у пролетарських колах активіст «Бунду» друкар І. Ш. Лейбельман, військову секцію очолив підполковник Остапенко, секретарем Ради став офіцер ескадри — Козлов.

Завершальним акордом зміни влади у Вінниці стало обрання 6 квітня радними міської Думи нового міського голови Івана Степановича Олтаржевського [17, арк. 222]. До складу Управи були кооптовані М. Литвицький та А. Баранов, а до 38 радних «старої» Думи приєдналися близько 30

представників від РГО, Ради, профспілок, політичних партій та громадських організацій.

Взагалі, різноманітні громадські спілки й товариства з'являлися навесні 1917 року у Вінниці як гриби після дощу: різноманітні професійні союзи, товариство вінницької учнівської молоді «Єднання», гурток жінок-демократок, спілка службовців урядових установ Вінниці, спілка адвокатів, спілка громадян-євреїв, спілка чиновників Вінниці, спілка приватних вчителів Вінниці, «Вінницьке православне братство», «союз домовласників», «союз службовців урядових установ», «союз вагоноводів і кондукторів», і, навіть, «союз офіціантів та працівників готелів». Революція вивела на поверхню громадського життя ті приховані сили, які довгі роки зріли в думках і серцях більшості підданих престолу Романових. «І трапилося диво... — захоплювався у своїй редакційній статті «Свободный голос», — прийшло свято всенародного примирення... настало свято відродження до громадського життя народу» [18].

Найбільший вплив і найбільш чіткі цілі серед цих новостворених товариств мав «Союз подільських українців», який виник 5 березня та задекларував «захист національних інтересів корінної нації», що й прописав у власному Статуті. «Повна воля для розвитку української нації на основах автономії й забезпечення прав меншості. Запровадження в Російській державі демократично-федерального ладу», — формулювалися політичні цілі організації. Членами «Союзу» на початковому етапі його діяльності були переважно кооператори з Подільського Союзу кредитних кооперативів (установ). Першочерговим завданням «Союзу», згідно з відозвою Центральної Ради, про однозначну підтримку якої заявили його члени, стало збирання коштів до «Українського національного фонду» [19].

Провідні позиції в «Союзі» зайняли українські есери та соціал-демократи, але кращої кандидатури на посаду голови, ніж «поступовця» Дмитра Марковича ніхто запропонувати не зміг. 9 березня «Юго-Западный Край» оприлюднив звернення Центральної Ради «До українського народу», в якому та закликала домагатися від Тимчасового уряду автономії для України в складі Росії та публічного використання української мови «в державних, судових та освітніх установах».

Взагалі, роль Марковича в розгортанні українського руху відразу ж після падіння самодержавства важко переоцінити. «Не було навкруги Вінниці і по сусідніх повітах жодного селянського або учительського з'їзду, на якому не виступав би старий Маркович з палкою мистецьки складеною промовою... Старий роками Маркович жив нервами і працював по цілих днях, не знаючи ані втоми, ані міри своїх сил. Часто його привозили цілком непритомного додому (маніфестації, з'їзди, мітинги)» [20, арк. 13].

Косметичні зміни в органах влади, якими сподівалися обмежитися ліберальні противники царату, відбулися вже до кінця березня. Але революція тривала. Основні національні, соціальні та економічні протиріччя, які призвели до лютневого вибуху, залишилися неподоланими. Попереду була нова боротьба.

### Список використаних джерел та літератури

1. Снегов О. За владу Рад / О. Снегов // Вінниччина: Літ.-худ. альманах. — Вінниця, 1957.
2. Подольские губернские ведомости. — 1917. — 2 марта.
3. Лейбельман И. Воспоминания печатника / И. Лейбельман // Наша кузница. — 1922. — № 5-7.
4. Снегов А. Боевое прошлое. Октябрьская Социалистическая революция на Подолии (Воспоминания участника) / А. Снегов. — [Машинопись]. — [Б. м.], [1957].
5. Тарнопольский Л. Жовтень на Вінниччині / Л. Тарнопольский, С. Федулкін. — Вінниця, 1927.
6. Держархів Вінницької області, ф. П-138, оп. 2, спр. 65.
7. Финне К. Н. Русские воздушные богатыри И. И. Сикорского / К. Н. Финне. — Белград, 1930.
8. Юго-Западный край. — 1917. — 7 марта.
9. Держархів Вінницької області, ф. Р-4364, оп. 1, спр. 22.
10. Юго-Западный край. — 1917. — 9 марта.
11. Юго-Западный край. — 1917. — 9 марта.
12. Фёдоров Ф. А. Воспоминания / Ф. А. Федоров // Центральный державный архив громадських об'єднань, ф. 59, оп. 2, спр. 5.
13. Держархів Вінницької області, ф. Р-4364, оп. 1, спр. 3.
14. Свободный голос. — 1917. — 28 марта.
15. Держархів Вінницької області, ф. Р-4364, оп. 1, спр. 1.
16. Свободный голос. — 1917. — 19 марта.
17. Держархів Вінницької області, ф. Д-262, оп. 1, спр. 22.
18. Свободный голос. — 1917. — 16 марта.
19. Юго-Западный край. — 1917. — 12 марта.
20. Спогади С. Русової, читані на засіданні наукової шкільної Ради Кам'янецького університету 24 липня 1921 р. / С. Русова // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, ф. Х, № 6357-6358.

**Богдан Луговий,**  
кандидат історичних наук,  
доцент, завідувач кафедри  
гуманітарних дисциплін  
ВП НУБіП України «Бережанський  
агротехнічний інститут»

### ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕНЬ КИЇВСЬКОЇ І ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЙ

*У статті узагальнено та проаналізовано ідейно-концептуальні засади та організаційні принципи ведення фінансово-економічного розвитку військових поселень в Київській та Подільській губерніях у 1836-1866 рр. Розкрито процес формування та обсяги загального, позичкового грошового та іншого капіталу військових поселень та офіцерського допоміжного капіталу.*

**Ключові слова:** військові поселення, поселянин, загальний капітал, позичковий грошовий капітал, господарсько-матеріальна база.

На Правобережній Україні в першій половині XIX ст. визначальні позиції в економічному розвитку краю займала польська шляхта та єврейське населення. З переходом регіону до Російської імперії з'явилася потреба змінити цю ситуацію на користь нової влади, створити нову військову силу на цій місцевості. З метою полегшення утримання військ, які постійно перебували в Київській і Подільській губернії, було прийнято рішення організувати тут військові поселення. Ще одним завданням, яке прагнула реалізувати тогочасна влада, було спрощення управління конфіскованими маєтками учасників польського повстання 1830-1831 рр. Отже, зі створенням військових поселень у Київських і Подільських губерніях царський уряд намагався вирішити декілька гострих проблем, що стояли перед ним у той час.

Розвиток господарської системи поселень був підкріплений формуванням власних фінансових ресурсів. Фінансові потоки військових поселень становили один загальний капітал. Складовими цього капіталу були поселенський позичковий капітал, офіцерський допоміжний капітал, артільні кошти нижчих чинів, кошти, які виділяла держава та ін.

Питання економічного розвитку та грошових надходжень у фінансову систему військових поселень Київської та Подільської губерній є мало висвітленими в сучасній історичній науці. Окремі фрагментарні відомості загального характеру містяться у працях Т. Д. Липовської [3], К. М. Ячмені-